

Цимбаленко В. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПУБЛІЧНА ОБІЦЯНКА ВИНАГОРОДИ ТА УМОВНІ ПРАВОЧИНИ (ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ)

Працю присвячено аналізу юридичної природи публічної обіцянки винагороди, в ній здійснено порівняння обіцянки винагороди з односторонніми правочинами, з умовними правочинами.

Ключові слова: публічна обіцянка винагороди, односторонній правочин, умовний правочин.

Основним джерелом виникнення цивільно-правових зобов'язань, як відомо, є договір. Поряд з договорами підставами виникнення зобов'язань виступають й односторонні правочини, для юридичної завершеності і дійсності яких достатньо вираження волі однієї сторони [1, с. 844]. До таких правочинів відносять, зокрема, й публічну обіцянку винагороди [2, с. 670]. Поширеною є думка, що зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди, а також вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення виникають з односторонніх правочинів [3, с. 76]. Таку позицію підтримують вітчизняні та російські цивілісти, такі як К. П. Побєдоносцев, С. С. Алексєєв, І. Б. Новицький, О. С. Йоффе, А. М. Михайлич, В. А. Носов, В. А. Рясенцев, В. Ансон, А. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой, Д. В. Дождев, Н. Ю. Голубєва та інші правники, зокрема й українські вчені – наші сучасники. Так, автори науково-практичного коментаря до ст. 1150 Цивільного кодексу України стверджують, що оголошення конкурсу – це односторонній правочин, вчинений під умовою [1, с. 844]. Проте варто зазначити, що питання про співвідношення публічної обіцянки винагороди з умовним правочином не було предметом окремої уваги науковців, між тим як аналіз окремих ознак цих правових явищ дає підстави для дискусії з приводу їх тотожності.

З думки, що публічна обіцянка винагороди є одностороннім правочином, безперечно слідує висновок, що публічна обіцянка винагороди має відповідати загальним умовам дійсності правочинів, і, звісно, спеціальним правилам про недоговірні зобов'язання. Для того, аби обіцянка винагороди була юридично обов'язковою, вона має бути наділена певними ознаками, а саме:

– обіцянка винагороди має бути публічною, тобто зверненою до невизначеного кола осіб. Якщо обіцянка винагороди звернена до конкретної особи або групи осіб, відносини сторін набувають договірнього характеру;

– обіцянка винагороди повинна бути майновою, тобто грошовою, або іншою матеріальною, що має вартісну оцінку, наприклад, надання речі, туристичної путівки і тощо;

– необхідним елементом змісту публічної обіцянки винагороди є вказівка на результат, який повинен бути досягнутий для отримання винагороди. Винагорода повинна бути обіцяна за правомірну дію, яка в принципі може бути здійснена не якоюсь конкретною особою, а будь-якою з невизначеного кола осіб. Обіцянка винагороди, що розрахована на досягнення відповідного результату якоюсь однією конкретною особою, не породжує зобов'язання, передбаченого ст. 1148 ЦК України, через відсутність елемента публічності [2, с. 687];

– обіцянка винагороди повинна надавати можливість достеменно встановити, ким саме вона зроблена. Особа, що відкликнулася на обіцянку, може вимагати письмового

підтвердження обіцянки. В протилежному випадку вона сама несе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги, якщо виявиться, що в дійсності оголошення про винагороду не було зроблено вказаною в ній особою (ч. 2 ст. 1148 ЦК).

Тобто юридично обов'язкова обіцянка – це звернена до невизначеного кола осіб обіцянка майнової винагороди за досягнення обумовленого результату тій особі, яка досягне цього результату. Обіцянка винагороди може бути виражена в будь-якій формі (письмово, усно, по радіо, телебаченню тощо). Важливо, щоб вона була доступна для сприйняття невизначеним колом осіб, кожна з яких у разі необхідності може вимагати її письмового підтвердження [2, с. 687].

За К. П. Победоносцевим обіцянка, що зроблена під умовою, закріплюється умовним правочином [4, с. 117]. Очевидно, що обіцянка належить до таких правочинів, при укладанні яких сторона ставить виникнення прав і обов'язків у залежність від обставини, відносно якої невідомо, настане вона, чи не настане; ця обставина й розглядається як умова [5, с. 79].

Для особи, яка публічно пообіцяла винагороду, зобов'язання виникає не з моменту вчинення такої заяви, а тільки за умови досягнення третіми особами обумовленого результату. І тільки після того, як особа, яка відгукнулася на публічне оголошення, здійснить передбачені у ньому дії, у неї виникне право вимоги з приводу обіцяної винагороди. Саме за таких умов і виникає відповідне зобов'язання, окреслюється конкретний склад його учасників, реалізуються права й обов'язки. Враховуючи ці особливості, в науковій літературі публічну обіцянку винагороди відносять до односторонніх умовних правочинів [2, с. 687; 6, с. 679].

Обіцянка сама по собі не має зобов'язальної сили, хіба що в ній виражений позитивний намір пов'язати себе зобов'язанням, і в такому випадку обіцянка рівнозначна зобов'язанню, або обіцянка вчинена під умовою і умова приймається протилежною стороною – в цьому випадку також обіцянка закріплюється подальшим правочином [4, с. 117].

Найпоширенішим випадком публічного оголошення винагороди є оголошення відкритого конкурсу, тобто, публічна обіцянка винагороди, що її зробила державна чи інша організація за краще виконання певної роботи. Така обіцянка повинна зобов'язувати організацію сплатити обіцяну винагороду особі, робота якої задовольняє умовам конкурсу [7, с. 216]. Тобто в публічній обіцянці умова виступає одним з головних елементів (чинників) вчинення конкурсу. Одностороннім правочином є оголошення конкурсу, оскільки воно не потребує ніякого погодження з протилежною стороною [8, с. 246]. Більше того, це є неможливим, адже в момент оголошення конкурсу протилежна сторона не є конкретизованою – обіцянка винагороди звернена до невизначеного кола осіб.

Умовою вважається таке випадкове визначення в юридичному правочині, за яким передбачувані наслідки правочину ставляться в залежність від настання чи ненастання в майбутньому певної обставини (умови); у зв'язку з цим сам правочин має назву “умовний” [9, с. 163]. Фахівці стверджують, що умовний правочин створює правовідношення з моменту його вчинення, і лише виконання або припинення правочину пов'язується з умовою [10, с. 218-219]. В цьому виявляються істотні розбіжності в ознаках умовного правочину та згаданих вище характеристик публічної обіцянки винагороди, про що докладніше буде сказано нижче.

За загальним правилом, умова повинна відповідати певним ознакам. По-перше, оскільки вона настане або не настане після вчинення правочину, вона є подією, яка

може виникнути в майбутньому. Якщо вона настала до вчинення або в момент вчинення правочину, або її настання взагалі неможливе, то сама умова не матиме юридичної сили, і умовного правочину як такого не існуватиме. По-друге, подія не повинна бути неминучою, адже тоді правочин з умовного перетворюється на строковий. Тому стосовно умови повинна існувати певна невизначеність: вона може настати, а може не настати. Якщо умова після вчинення правочину стала нездійсненою, то правочин також втрачає свій умовний характер. По-третє, умова не повинна бути неправомірною; не є дійсною умова, яка суперечить закону [11, с. 79].

Під умовними правочинами необхідно розуміти звичайні правочини, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Тобто вони не є певним самостійним видом правочину, їх відмінність полягає лише у тому, що настання правових наслідків ставиться в залежність від настання (ненастання) у майбутньому, після укладення правочину, певних обставин, щодо яких у сторін в момент укладення правочину існує лише припущення щодо вірогідності їх настання. Стаття 212 ЦК України (як і ст. 61 ЦК УРСР) передбачає два види умовних правочинів – правочини, укладені під відкладальною умовою і правочини, укладені під скасувальною умовою [12, с. 181-182].

Однак, як вважає проф. З. В. Ромовська, термін “умова” є стосовно цієї ситуації невдалим. В юридичній лексиці слово “умова” вживається у розумінні певної частини договору, в якій визначені права та обов'язки сторін. Умовами договору вважається домовленість про предмет договору, строк, місце виконання тощо. Відкладальними чи скасувальними є не умови, а обставини. (Саме таку позицію займає законодавець вказуючи у ст. 212 ЦК України на “обставини”, а не умови. – авт.). Включення цієї обставини до змісту (тексту) правочину слід розглядати як одну з його умов [13, с. 349]. На відміну від строку, який неминуче повинен настати, обставина в умовному правочині може настати або не настати в майбутньому, права та обов'язки учасників виникають або, навпаки, припиняються, якщо певна обставина настане.

Важливе значення в умовному правочині має момент настання умови; в літературі розрізняють позитивні та негативні умови [9, с. 165]. При позитивній умові виконання правочину ставиться в залежність від настання умови; при негативній умові дія правочину ставиться в залежність від ненастання умови [10, с. 220]. Позитивна умова вважається такою, що настала, якщо повністю відбулася подія, в залежність від якої поставлені юридичні наслідки правочину; негативна умова відпадає, вважається такою, що не настала, якщо подія відбулася або взагалі склалося положення, протилежне тому, що становить зміст умови, тобто настало те, чого не повинно було наставати [7, с. 50].

Умовні правочини, в свою чергу, поділяються на здійснені під відкладальною або під скасувальною умовою.

Більшість цивілістів, таких як Д. М. Генкин, І. Б. Новицький, Я. А. Куник, О. Н. Садиков, Г. Ф. Шершеневич, А. П. Сергеев, А. І. Масляев, О. В. Дзера додержуються погляду, що умовні правочини поділяються на здійснені під відкладальною або під скасувальною умовою [15, с. 179-180]. В практиці цивільного права Німеччини, Казахстану, Грузії та Білорусії також розглядаються правочини, вчинені під відкладальною та скасувальною умовами [16, с. 376; 17, с. 256; 18, с. 125-126; 19, с. 293-294].

Правочин вважається вчинений під відкладальною обставиною (умовою), якщо сторони поставили виникнення прав і обов'язків в залежність від настання певної обставини. Таким чином, правовий результат правочину настане, тільки якщо

відповідна подія або явище здійсниться; права та обов'язки за правочином не виникнуть, якщо дана обставина не настане. Якщо настанню обставини недобросовісно (тобто всупереч нормам права або моралі) перешкоджала сторона, якій настання умови не вигідне, то обставина вважається такою, що настала. Якщо настанню обставини недобросовісно сприяла сторона, якій це вигідно, обставина вважається такою, що не настала (ч. 3, ч. 4 ст. 212 ЦК України).

Правочин з відкладальною умовою має певну особливість: його фактичний склад утворюється не одразу – частина фактів, що входять до фактичного складу, виникає з самого початку, а факт, що складає зміст умови, приєднується лише згодом [7, с. 49].

Правочин вважається таким, що вчинений під скасувальною умовою (обставиною), якщо сторони обумовили припинення прав та обов'язків настанням обставини, щодо якої невідомо, настане вона чи ні. Права та обов'язки з такого правочину виникають з моменту його вчинення, однак вони припиняються, якщо настане скасувальна умова. Правові наслідки правочину, які виникли до того моменту, коли відбулася ця подія чи явище, зберігають силу.

Яке ж юридичне положення правочину до моменту настання обставини (умови)? Правочин, укладений під відкладальною обставиною, набуває сили з моменту його здійснення і продовжує зберігати її до настання обставини, однак він спричиняє певні труднощі. Юридичний факт, що здатен зумовити правовідношення, може вважатись таким, що настав тільки з настанням умови. Якщо одна особа зобов'язується продати, найняти, віддати в позику з настанням умови, то очевидно, що до цього часу не виникають юридичні наслідки, які завжди супроводжують продаж, найм, позичку. Але, з іншого боку, не можна сказати, що правочин, вчинений з відкладальною обставиною, не встановлює ніякого правовідношення між особами, що його уклали. Так, наприклад, умовні обставини переходять у спадщину, умовні зобов'язання пред'являються в конкурсі, особа, що зобов'язалася під умовою, не має права перешкоджати настанню умови, інакше це спричинить відповідний юридичний наслідок. З цього слідує, що правочин з відкладальною умовою встановлює правовідношення з моменту вчинення правочину, але таким чином, що деякі наслідки настають негайно, а інші, – припущені сторонами, – тільки з настанням відповідної умови [9, с. 164-165].

Юридичними наслідками настання чи ненастання обставини будуть такі: якщо настає позитивна відкладальна умова, то реалізуються права і обов'язки, передбачені правочином. При цьому, як правило, вони здійснюються лише з моменту настання умови, тобто виникнення їх не прив'язується до моменту вчинення правочину. Якщо відкладальна умова є негативною, то дія правочину починається з того моменту, коли буде встановлено, що умова не настала. При позитивній скасувальній умові, її настання припиняє дію правочину. Неможливість настання позитивної скасувальної умови перетворює правочин в безумовний. Якщо скасувальна умова є негативною, то дія правочину припиняється, коли буде встановлено неможливість настання умови [10, с. 221].

Враховуючи всі чинники, які впливають на публічну обіцянку винагороди та умовний правочин, при їх співвідношенні важливо відзначити, що, умовними правочинами є звичайні правочини, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків [12, с. 181]. І обіцянка і умовний правочин здійснюється особою. Оприлюднення публічної обіцянки винагороди має певні ознаки умовного правочину, де настання умови залежить від обставини, але при цьому прямо залежить від поведінки особи. Фахівці відзначають, що якщо настанню умови недобросовісно

сприяла сторона, якій настання умови вигідно (наприклад, переможець конкурсу), то вона визнається такою, що не настала, тобто не перемогла, і конкурс можуть відмінити [20, с. 280]. Зазначимо, що у даному випадку це твердження може стосуватися тільки аспекту недобросовісності у поведінці, адже переможець конкурсу в принципі не виявиться в такій ролі, якщо не сприятиме настанню обставини – виконанню умов публічної обіцянки винагороди. Тоді як, в традиційному розумінні умовних правочинів недобросовісною поведінкою буде вже сама спроба сприяння настанню обставини, чи створення перешкод для її настання (що вигідно стороні).

З настанням відкладальної обставини суб'єктивне право набуває остаточної юридичної сили; право особи, яке до цього моменту вважалося “умовним”, стає безумовним; ці наслідки настають автоматично без будь-якої додаткової активності сторін [7, с. 51].

На думку деяких правників, умова в правочині може бути як пов'язана з діями сторін правочину, наприклад, взяття шлюбу, здобуття освіти тощо, так і не пов'язана з їх поведінкою, наприклад, стан здоров'я осіб, смерть особи [20, с. 280]. Якість умови може бути визнано не тільки за подіями, але і за діями людей, що дозволяє сторонам умовного правочину впливати на настання чи ненастання умови [8, с. 249].

Проте, на нашу думку, така ознака притаманна виключно заповіту, укладеному під умовою (ст. 1242 ЦК України), або ж мова у цих випадках йде про публічну обіцянку винагороди, яка має певні особливості. Щодо умовного правочину в традиційному його розумінні, можливість учасника впливати на настання чи ненастання умови виключається. На це прямо вказує закон у згаданих вище положеннях ст. 212 ЦК України – будь-яке сприяння настанню обставини з боку сторони, якій це вигідно, унеможлиблює настання належних правових наслідків.

Аналізуючи викладене, можна відзначити, що саме оприлюднення публічної обіцянки має ознаки умовного правочину, адже право на винагороду (і обов'язок її надання) пов'язується з настанням певної умови (виконання завдання). Однак, настання цієї умови безпосередньо залежить від поведінки сторони, яка протистоїть засновнику конкурсу, стороні, що здійснила публічну обіцянку винагороди. Саме ця ознака не дозволяє вважати публічну обіцянку винагороди умовним правочиним у звичному розумінні цієї категорії. Це можливо робити лише з певними застереженнями. Насамперед, зважаючи на те, що традиційне поняття такого правочину виключає відповідні дії щодо настання/ненастання обставини з боку іншого учасника правочину. Тобто, передбачається обов'язкова наявність протилежного учасника вже в момент вчинення правочину, іншими словами – ця ознака умовних правочинів вказує на їх двосторонній характер й унеможлиблює віднесення до умовних правочинів тих, які є односторонніми. Отже публічна обіцянка винагороди є одностороннім правочиним, в якому виникнення права пов'язується з обставиною, настання якої залежить безпосередньо від поведінки протилежної сторони (особи, яка виконає оголошені умови), що суттєво відрізняє її від умовного правочину. Таке явище можна вважати аномалією в системі видів правочинів, тому з урахуванням зазначених особливостей пропонуємо вважати публічну обіцянку винагороди правочиним одностороннім і квазіумовним (від лат. *quasi* – немов би, наче б то, схоже; це складова частина складних слів, що відповідає за значенням слів “на зразок”).

Використані джерела:

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 3-є вид. перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Ірінком Інтер, 2008. – Т. II. – 1087 с.
2. Гражданское право : в 2 т. – Т. II / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Изд. второе, перер. и доп. – М. : “ПБОЮЛ”, Л. В. Рожников, 2000. – 720 с.
3. Голубєва Н. Ю. Проблема класифікації недоговірних зобов'язань // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2007. – Вип. 31. – С. 76.
4. Курс гражданского права К. Победоносцева. – Ч. 3 : Договоры и обязательства. – Санкт-Петербург, 1880. – 629 с.
5. Советское гражданское право / отв. ред. докт. юр. наук., проф. О. Н. Садилов. – М. : Юрид. лит., 1983. – 463 с.
6. Гражданское право / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1998. – Ч. 2. – 784 с.
7. Новицкий И. Б. Курс советского гражданского права. Сделки. Исковая давность. – М. : ВИЮН, 1954. – 246 с.
8. Гражданское право : в 2 т. – Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – С. 246.
9. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Автограф “Тула”, 2001. – 720 с.
10. Советское гражданское право / под ред. проф. Д. М. Генкина. – Т. 1. – М., 1950. – 495 с.
11. Советское гражданское право : учебное пособие для студентов ВЮЗИ / отв. ред. проф. В. А. Рясенцев. – Ч. 1. – М., 1955. – 220 с.
12. Цивільне право України : підручник. – У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1 – 736 с.
13. Ролівська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підручник. – 2-ге вид., допов. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.
14. Новицкий И. Б. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. – Т. II. – М., 2006. – 412 с.
15. Гражданское право. Часть первая : учебник / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – 2-е изд., перер. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 536 с.
16. Гражданское право Германской Демократической Республики. Общ. часть / под ред. проф. Д. М. Генкина. – М., 1957. – 428 с.
17. Гражданский кодекс Республики Казахстан / науч. редак. и пред. директора инст. независим. правовых и эконом. исследован. “Юрид. Центр Наука” Н. Э. Ливишц ; вступ. статья канд. юр. наук, доц. каз. ГЮУ И. П. Грешникова. – СПб : Изд. “Юрид. центр Пресс”, 2002. – 1029 с.
18. Гражданский кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бичвава. Вступ. статья председ. Верх. Суда Грузии, докт. юр. наук, проф. Л. Чантурия., предисл. канд. юр. наук доц. СПбГУ И. В. Елисеева: Изд. “Юрид. центр Пресс”, 2002. – 750 с.
19. Гражданский кодекс Белоруссии / науч. редак. и пред. докт. юр. наук, проф., заслуж. юриста РБ В. Ф. Чигеера. – СПб. : Изд. “Юрид. центр Пресс”, 2003. – 1059 с.
20. Цивільне право України. – У 2 частинах. – Ч. 1 : підручник за заг. ред. докт. юр. наук, проф. Р. Б. Шишки та канд. юр. наук, доц. В. А. Кройтора. – Х. : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 516 с.

Цимбаленко В. М. Публичное обещание вознаграждения и условные сделки (вопросы соотношения).

Работа посвящена анализу юридической природы публичного обещания вознаграждения, в ней осуществлено сравнение обещания вознаграждения с односторонними сделками, с условными сделками.

Ключевые слова: публичное обещание награды, односторонняя сделка, условная сделка.